

Dugonics András:

Magyar példa beszédek és jeles mondások

Illetlenek - első rész

Gazdag hízik, a' szegény pedig fázik.

Sok kárt tesz a' kocsmáros, még rajta kapják.

Minden szereti a' hasznot, kevés a' munkát.

Addég hamis az ember, még eleven.

Csak eleinte válogat az ember a' szilvában, osztán a' férges is el kél.

A' jószág úgy jár egygyikről a' másakra, mint a' koldus tetű egygyik szűrből a' másikba.

Disznó ólra cserep fedél.

Disznó orra arany perec.

Szamárra bársony nyereg.

Egy kocsmába két dudás.

Egy konyhába két szakács.

Egy hajlékba két gazd'aszszony.

Egy házba két gazda.

Egy jószágba két Úr.

Egy tanyán két sáfár.

Nem számárra való a' kantár.

Az által vetőnek csak elejét látni.

Ha a' Tótnak szállást adsz; még ő mutat utat.

Varga a' vargát gyűlöli.

Sok jó fogja az eke' szarvát.

Úgy áll rajta a' ruha, mint ha a' vas villával hányták volna reája.[1]

Sok jó ló megszakad addég a' hámba, még erkölcsét ki tanulhatták.

A' disznó meg eszi a' makot; de a' fával nem gondol.

Nem mindenkor édes gyökér a' szerelem.

Ritkán egygyeznek meg a' kontyok.

A' macska szereti a' halat, de kerüli a' vizet.

Jön, mén, mint Apátiban a' szatyor.[2]

Igérni Uraság, meg anni parasztság.

Majom szeretet.[3]

Ha a' farkast Mi atyánkra tanítod, bárány lábat kiált.[4]

Égben két nap, hüvelyben két pallos.

Ki a' forrásból eleget ivott, háttal fordul hozzá.

Nem takarhat annyit a' kakas, hogy a' jérce ki ne kaparhassa.

A' nagy erkölcs urán sántít az írigység.

Mennél kisebb, annál frissebb.

Mennél nagyobb, annál fagyosabb.

Mennél hosszabb, annál rosszabb.

Mennél kurtább, annál kutyább.

Vakok között sanda a' király.[5]

Mindenek előtt másnak ganéja sokkal bűdösebb.

Az egér se fut mindég egy lukba.

Torban danúlni, lagziban sírni.

Verebek vannak a' süveg alatt.[6]

A' leg kisebb pompa is elég nagy költség.

Eben múlt pásztorság falu' végén dögöt rág.[7]

Jelen a' nyoma; a' farkas még is tagadgya.

Nyomorúlt az olyan mester, ki tanítván nem volt.

Jól nem lakik, ki másnak szájával eszik.

A' hosszú ruha sok szégyent el takar.

Nem vagy Barát: hogy a' pénzt el ne vedd.

A' disznó se mozdik, még is meg hízik.

Ki a' szomszédnak lepedőjét nem őrzi, maga lasnakját se böcsűlli.

Csap székbe a' Cigánt be is rántják ugyan, de ki is taszigállyák.

A' beteg imádságra se jó, hát másra hogy volna?

Nagy mester a' nyomorúság.

Átkozottabb a' krimi Tatárnál.[8]

Hallotta: hogy löttek; de nem tudgya hol.

Nem titok a' mit hárman tudnak.

A' rossz hír szárnyon röpül, a' jó pedig kullogva is alig jár.

A' le dűltt fának fejét a' gyermek is ráncigállya.

Gyapjáért szokták a' kost is meg nyirni.

A' nagy Urak keveset adni szégyenlenek, sokat adni pedig nem akarnak.

Nem iszszak a' mérget fa kupából.

Ne félcsd az ördögöt: hogy a' tóba vész.

Az udvari élet nem csak fehér kalácsot, hanem borsos levet is talál.

A' vak koldúsnak is alamizsnán szeme.

Új szita szegen függ.

Új seprő jó seper.

Az új köpönyegnek nem ládában helye.

Mikor sár van, kezén hordozza a' csizmát.

Piros csizma táncba való, sárga csizma sárba való.[9]

Hetes eső, hármass ünnep, jó gyomor.

Gazda morgás, béres alvás, komondor.[10]

Kalapját hónna alá teszi, hogy meg ne ázzék.

Gyermek' kezében éles kés.

Nincs rokoncája a' tengernek.

A' ló állva álmodozik.

Ha aszszony volnék, eddég meg csudáltalak volna.

Beszéll a' Barát, alamizsna a' vége.

Farkas is a' bárányok' kövéreit szereti.

Ott vágja leg örömebb, a' hol meg súlt.

Nem látni meg szelidült farkast.

A' róka is csak addég jó, a' meddég láttyák.

Viszszá tér pocsétájába a' disznó.

Az Astrologus is néha felejtkezik;
Juhász pedig tudgya, ha üdő változik.[11]

Forgó a' szerencse.

Kit a' dombon nem örömet látunk,
Olyat a' völgybe taszigálunk.

Nem mind barátod, a' ki reád mosolyog.

Van annak is dolga, kit fel akasztanak.

Az ördögök közt is leg hamisabb a' sánta.

Jöbb ízű a' szomszéd aszszony' kappannya.

Meg fizet a' nagy harang.[12]

Nem látni meg jobbúlt embert.

Adál Uram esőt, nincs köszönet benne.[13]

Néha a' fácánt is meg únnya a' vadász.

Mén ló mellett a' kanca fallya fel az abrakot.

Tatár étel, Török tánc;
Magyar adta, ördög lánc.[14]

Tót adta, Tót el vette, Tót' eb adománnya.

A' rossz mag lovat fel rugdossa a' kanca.

Üdövel a' leg kedvesebbet is el felejthetni.

El szenvedni számár a' verést, csak jól lakhassék.

Mennyi az ember; annyi az értelem.

Kinek kinek maga felé horgasúl keze.

Néha arany láncot adnak a' latornak.
Néha vas bilincset nem ismért jámbornak.

Ha szárnya lenne, leg jobb madár volna a' disznó.

A' műszerszám heverve rosdásodik meg.

Midőn leg szebben ég a' fákja, leg inkább fogy akkor.

A' mécs is maga magát emiszi.

Színnel, ízzel különbözünk egymástúl.

Más léte, mint képe.

Néha az ördögnek is gyertyát gyújtanak.[15]

A' trombita némelynek örökös hírt, némelynek halottas nótát fúj.

Tilalmas fegyverrel örömet jár a' rossz.

Némely embereket soha se emlegettek volna, ha rosszak nem lettek volna.

Kurta az élet, de a' nyomorúságokkal nagyon hosszabbodik.[16]

Néha sokat vetnek, de keveset aratnak.

Vízre visz, szomjan hágy.

Csirke oktattya a' tyúkot.

Fiú tanította az apját.

Tojás parancsolgat az anyjának.

Borjú vezeti a' tehenet.

Aszszony veszi fel a' nadrágot.

Akasztfő virágból is lesz néha gyümölcs.[17]

Papot tanította a' mester Vecsernyét mondani.

Ökör húzza az igát; ló lakik jól a' zabban.

Apánk ötte meg az egrest, és a' mi fogaink zsibbadnak.

A' Szentséggel is viszsza élhet az ember.

Pénz emberség, ruha tisztesség.[18]

Fől löhet a' mérget cukorban is adni.

Sokat enni, a' mézből se jó.

A' jót is rosszra magyarázza a' gonosz.

Szent írásból jönnek az eretnekek.

Az imádságos könyvből is imádkoznak más ellen.

A' hizelkédő nyelv, nyalva ejti a' sebeket.

Cirokálással is lehet ártani.

Fa bicsakkal is ölhetni.

Kalán vízben is el veszhet a' szúnyog.

Egy kalán víz tenger a' muslincának.

Dicséri a' régi üdőt, de a' mostani szerént él.

Magasztallya a' napfényt sötét pincében iván.

A' szükség vagy katonát, vagy barátot tesz a' deákbúl.

Nem minden szent ki templomba ment.

Az arany fegyver néha többet győz a' vasnál.

A' nyavalák ló háton nyargalnak hozzánk, de tőllünk gyalog is alig mennek el.

Mást fenyeget, maga reszkettében alig áll.

Vak mutat a' szemesnek útát.

Föl költi az alvó macskát.

A' szomszéd nem mindenkor jó barát.

A' mit sípolva nyert, el veszette dobolva.

El esik a' harcon, vagy egy, vagy más.

Orrod előtt van, rá fenheted fogad'.

A' szükség ösmérteti meg a' mennyeket.

A' szükség faragta az Isteneket is.

Nincs halál ellen bátor sánc.

Halál ellen nincs fű a' patikában.

A' rossz adós, rosszabb a' farkasnál: mert annak bőrére se lehet valamit tartani.

Későre érkezett annak szerencséje, kit csak halála tett nagygyá.

Másnak világít, maga a' setétben ül.

Néha a' vak többet lát a' szemesnél.[19]

Nem szúr maga a' rósa, hanem a' mellette való.

Varjú húst se evett; még is krákog.

Tanítvány se volt, még is tanít.

Ki se nyitotta szemét, még is kenyeret kér.

Nagyobb a' kapu, mint a' város.[20]

Lábát is alig emeli, még is hoppot mond.

Öt garassa sincs, még is kevély.

Pondrós, nem héjjába fickándozik.

Kenyere nem lévén, kalácsra vágyódik.

Az éh szúnyog nehezebbet szúr.

Mondgya a' gyermek: hogy meg verték, de okát nem adgya

[1] Mátyás király Szabacsot meg vévén mind a' várban, mind körül belől lévő helységeken sok Török katonákat el fogott. Mivel ezek a' király' táborának ki kemlelése felől gyanúságba estenek, őket Mátyás áruba bocsátotta de kétszeribe. Ruhájokat elsőben, az után magokat. Ruhájokat az emberek csak hamar el kapdosták: mert azok fényesek, selyemmel suhogók, arannyal és ezüsstel terhesek voltak; ugyan azért rajtok sokan kaptanak. De a' raboknak testyeikre nézván a' venni akarók, azt mondták: hogy mintha ruhájokat vas villával hányták volna reájok. Árnyékos duttyánokban nevedtek, munkára nem szokott herék sima bőruk voltak. Mátyás király mind ezeket embereitől hallván, el ment az árú piacra, és midőn az el adott ruhákat látta, fel kiáltott: fiaim! íme miért hadakoztunk. Osztan a' meztelen Törökökre mutatván, íme (úgymond) kikkel hadakoztunk.

[2] Apátiban ki vitte volt a' gazda szatyor nevezetű kutyáját a' szállásra, ahol meg is kölközött, nem lévén mit önnie, Urával haza ment; de ha otthon jól lakot, ismét kölkeihez a' szállásra ment. Járt kelt mind addég, még fiai meg nőttek.

[3] A' majom úgy szereti fiát: hogy ölelései közt gyakorta meg öli.

[4] Mások ezt kurtábbra vévén, így mondgyák: Mi atyánk Isten – bárány láb.

[5] Sandának olyat nevez a' Magyar, ki igen keveset lát nappal, este felé semmit se.

[6] Ezt a' köz mandást azokra a' fiatalokra alkalmaztattyuk, kik süvegöket le nem veszik a' böcsületesebb emberek előtt. Talán verebeket rekesztettek süvegjek alá, vagy azt a' fejekbe

szegeztek. És ezért le venni vagy nem merik, attúl félvén: hogy a' verebek ki szállnak, vagy nem lehet az oda szegezés miatt. Az ilyen gyermekek högykék, és a' pajkosságra hajlandók.

[7] Ha a' pásztron ki adnak, ebén is ki múlik a' pásztország; akkor a' szegény kutya nem kap a' döglött juhba; hanem a' falu végén minden dögön rágódik.

[8] Krimet a' régi deákok Krimeának nevezték. A' Görögöknél Taurica Chersonesus név alatt emlékeznek felőlle. Ezen fél sziget (Peninsula), a' régieknél, egy a' leg főbb történeteknek, és költeményeknek virágzó helye. A' Görögök után a' Tatárok birták, de a' Töröknek védelme alatt. Leg első volt Herceg Potemkin II. Katalinnak, Muszka Cárénak, fő vezére ki a' Tatárokat a' Török járombúl ki szabadította, és az Oroszoknak védelmök alá vitte. Ha ezután az Oroszokkal békeességben élünk. A' Tatároktúl nem félhetünk. Féltünk pedig ennek előtte, és azoknak minden pereputtyokat örökösen átkozzuk: mert minő károkat tettek országunkban igen jól tudgyuk. Úgy ez annak az oka: hogy mind máig a' leg kegyetlenebb embereket Krími, vagy Kirími Tatároknak mondgyuk.

[9] Ebből a' köz mondásbúl is ki teccik: hogy a' Magyar valóságos atyafia a' Töröknek. Láttuk a' Törököknél: hogy még most is leg örömetebb viselik a' piros csizmát. Szemeimmel látom ezt (csak Szegeden is) hogy a' fiatal leányok a' vörös csizmára, cipőre vágynak.

[10] A' hetes eső ellen morog a' gazda: mivel szolgái semmit se dolgoznak. A' hármass ünnepen szántani, vetni nem lehet, alszik tehát a' béres. Még is a' jó gyomor meg kívánnya a' jó tartást, melynek ha semmit, vagy keveset adnak, valamint a' komondor úgy morog.

[11] Igaz ugyan: hogy az üdőnek változásait igen tudgya a' Juhász, mivel más dolga nincsen. De a' napnak és holdnak fogyatkozásain el bámúlnak. Ezen el bámúlását meg jelentette egy Juhász a' másiknak, azon csudálkozván: hogy, hogy tudhatták ők azt előre meg jövendőlni, és bizonyos üdőre szabni. A' másik Juhász azt leg könnyebbnek lenni mondotta, mivel (úgymond) a' Kalendáriumokban nézik; és ha én olvasni tudnék, magam is meg jövendőlném neked.

[12] Az az: semmi se lesz belőlle. Mert kik sokkal adósok, mit vehetni töllök: A' nagy harangnak hangja (midőn ki múlnak) minden adósságot ki fizetni mondatik.

[13] Az az említett eső igen rossz vala. Mondgyák: hogy akkor származott ez a' közmondás: midőn a' sok kérés után eső helyett jég eső lett, és az mindeneket el vert.

[14] Valamik itt emlegettetnek, mind büntetések. Tatár étel a' Tatár korbács. Török tánc a' talp verés, melyel a' Törökök élnek, midőn jobbágyaikat büntetik. A' Magyar adta mi légyen, tudgyák azok, kik vele élnek: hogy azt haragbúl hánnyák. Az ördög lánc, azok az öreg szemű bilincsek, a' tolvajoknak arany peregcek.

[15] Ez a' köz mondás a' gyertya táncbúl vette eredetét. Ezt írja arról B. Apór Péter: két ifiú legények két gyertyát vettek kezökbe. Egymással így táncoltak sokáig, arra vigyázván: (mikor egymást forgatták) hogy a' gyertya tűzével egymásnak haját, vagy köntössét fel ne gyújtának. Azután oda mentenek holott a' fehér személyek ültenek. Mind a' két legény szépen térdet hajtott, a' két égő gyertyát két fehér személynek adták. Azok egymásnak kezét fogván (a'

gyertya más kezében lévén) úgy táncoltanak. Azután oda menvén, a' hol a' férfiak állottanak, térdet hajtván, a' két égő gyertyát azoknak adták kezekben. Azok ismét úgy táncolván, újjabbra két fehér személynek adták.

[16] A' kurta életnek hosszúságát nagyon is tapasztallják azok, kik a' tömlöcökben sénlenek. Ezeknek egy nap egy holdnapot térszen.

[17] Egy fősvény gazdag ember félti vala pénzét a' tolvajoktól. Se magával hordozni, se ládájába tartani, se el ásnia nem merte. Bé ment tehát egy erdőbe mélyen, a' hol magának egy alkalmas fát szerzett. Jó magos volt, és céllára elégséges. Fel hágván reá két ág közé egy kis odóba el rejtette a' zacskó pénzt. Lakik vala attúl az erdőtúl nem messze egy néha gazdag, de most el szegényedett ember, ki részszént el adván, részszént el zálogosítván minden jószágát; ezeken fölül még magát nagyobb adósságokba is vervén, az utolsó szükségét alig tűrhette. Meg unván életét, el tökéllötte halálát. Kötelet vivén magával, a' fákat nézegette, melyikre illenek leg inkább. Meg teccett egy magos fa, és éppen az, melynek kis odújába ama fősvény gazda el rejtette pénzét. Midőn már a' kötelet nyakára egyengette, véletlenül egy zacskó ütközik szemeibe, melyet hogy ki nyitott, benne csupa aranyokat látott. Haza menvén, adósságát ki fizette. Hogy a' fősvény az erdőre ment, és pénzét meg nem találta, az ott hagyott kötélre fel akasztotta magát. El menvén mellette az emberek, azt mondták: soha egy akasztófa se hozott még ily kellemetes virágot.

[18] Miképpen kedvellették őseink a' tiszta, és minden mocsok nélkül való tisztességes ruhát, ki teccik abból, a' mit Marcius Galeottus ír Mátyás király felől, kinek udvarában lakott. Szavai ezek: szokásban vagyon a' Magyaroknál: hogy az asztalhoz való ülésben négy szegletű asztalokhoz üllyenek. Ez a' Romai régiségtől származhatott ide, avval egygyütt: hogy mindent levesessen adgyanak fel, de az eledeleknek külömségjök szerént változtatván a' levet is. A' libák, récék, kappanyok, fácánok, foglok, seregélyek (melyeknek sokaságok ottan), osztán a' tehén, bárány, kecske, disznó, Vadkan hús, ismét sokféle halak, és más efélék mindenkor különös és tulajdon levőkbe vagy csináltatnak, vagy leg alább mártogattnak – szokás az is nem mint mostanában Olasz országban mi nálunk: hogy egy tálból mindnyájan egyenek – Senki se hoz villát magával: hogy azzal a' húst ki vegye (valamint most Pádva vizén túl szokásba jött az Olaszoknál) hanem kinek kinek kenyérből tányérja lévén előtte a' köz tálból azt veszi ki újjával, a' mi néki teccik, és ott, darabokra vágván, ismét újjaival a' szájához viszi. A' Magyaroknál nincs igen szokásban az étel osztogatás: ugyan azért alig eshetik meg: hogy az ebédlő sokaság között, a' kövér vendégségekben egy valaki vagy újjait, vagy ruháját meg ne piszkollya: mivel néha csöppenként folynak le a' sáfrányos levek. Mert ezzel, osztán szekfűvel, fahéjjal, borssal, gyömbérrel és más efélékkel igen bőven élnek. Tudniillik: mivel a' Magyarok hevesebb és keményebb természetűek az Olaszoknál, nem ok nélkül van: hogy az ilyen fűszerszámokkal élnek. Mert (A' vicennának tanúsága szerént) a' heves a' heveshez illik, és a' gyarapodás hasonlókból származik. Hogy pedig azok az eledelek, melyek e heves fűszerszámokkal főzetnek, hevesebbek legyenek, ki ki tudhattya. A' sáfrányos lévtől pedig hogy az embernek főképpen körmei, és újjai meg sárgúlnak, abba sincsen kétség – De Mátyás király mindeneket kezével illetvén soha meg nem mocskolódik, noha mindenkor a' beszédekre figyelmez. Mert az ő asztalánál, mindenkor, vagy vetekednek, vagy valami tisztességes, vagy valami tréfás dolgokról beszéllenek, vagy énekeket dallanak: Vannak ott musikusok, vannak hárfások is, kik a' bajnokoknak cselekedeteiket anyai nyelven kopzák mellett éneklük az asztal felett. Ez a'

Romaiak' szokássok vala, és töllok származott a' Magyarokra. Énekeltetik pedig mindenkor valami jeles cselekedett, de nem is szűkölködik ám ezek nélkül a' Magyarság. Tudniillik: mivel Magyar ország különbféle nyelvű ellenségeknek közepén vagyon mindéig a' hadi dolgok' szikrája az ő foglalatossága. Főképpen a' Törökökkel való csaták jönnek elő igen szép Magyarsággal. Szerelmes versek ritkán énekeltetnek – A' Magyarok (akár nemesek akár nemtelenek legyenek) szinte egyenlő szavakkal élnek, és minden különbözet nélkül szóllanak. Egyenlő mindenütt a' nyelv, egyenlők a' szavak, hasonló a' szó ejtések. De nálunk (Olasz országról szóllok) a' beszéllésben nagy a különbség. Polgár és paraszt, Kalabrus és Tuskus oly különbséggel vannak egy más között: hogy egygyik a' másikat meg nem értheti. De a' Magyaroknál (a' mint tapasztalva mondtam) egy a' beszédnek módgya; vagy igen csekély a' különbség. Innent vagyon: hogy Magyar nyelven, szerzett versek egyenlőképpen meg értetnek a' parasztoktól, Polgároktól, a' vég lakosoktól, a' közép lakosoktól. De (hogy az előbbienekre vissza térjünk) csudálkozva hallottam Mátyás királyt beszélleni, vagy füleit a' versekhez, vagy a' beszédhez nagy figyelemmel alkalmaztatni: holott magát soha meg nem mocskosította. A' mi valóban csudálkozásra méltó dolog, mivel mások leg nagyobb vigyázással, és szorgalmatossággal meg nem tehetik: hogy vagy kezeket, vagy gúnyájokat meg ne piszkolják.

[19] Sok pénzze lévén egy vak koldúsnak, azt alattomban a' mezőre ki vitte, és el ásta. Ezt komája látván, még azon nap' ki ásta. Egy hét után kincscséhez menván a' vak koldús (mivel azt helyén nem találta) komájának tolvajságáru' nagyon gyanakodott. Hozzája sietvén; azt monda: hogy egy hét alatt száz aranyat koldúlt, szeretné tudni: hová kellene el rejtenie. Erre a' koma azt felelé: hogy oda tenni leg jobb volna, a' hová többi pénzzét tette. Ezt helybe hagyván a' vak: meg ígérte: hogy holnap oda viszi. A' koma hamarébb vitte oda az el lopott pénzt, és ismét el ásta, hogy a' száz aranyokat is kezéhez kaparicscsa. Ott találván pénzzét a' vak, fel vette, és komájának háza előtt el menván: a' vak (úgymond) továbbra látott a' szemesnél.

[20] Mindushoz érvén Diogenes, midőn annak a' kis városnak nagy kapuját látta; magát a' kapuba helyhezttette. Várta a' városbélieket: hogy vagy ki, vagy bé menyenek. Csoportyokra vetvén szemeit: oh Mindusiak (úgymond) tegyétek bé a' kaput, mert a' város rajta ki szalad.